

Bootvluchtelingen:
de body count van Fort Europa

Naamloos het graf in

Thomas Spijkerboer en zijn onderzoeksteam proberen de drenkelingen te registreren die aanspoelen op de Europese kusten. Velen worden nooit geïdentificeerd, krijgen een naamloos graf, en blijven voor hun familie vermist. 'De echte kwestie is hoeveel doden wij aanvaardbaar vinden.'

DOOR CHRIS DE STOOP

Darrin Zammit Lupi / Reuters

Bijna dagelijks spoelen er lijken aan op de Europese kusten. Al anderhalf jaar voeren Thomas Spijkerboer en zijn onderzoeksteam een grootschalig, macaber onderzoek naar de 'grensdoden'. Spijkerboer, hoogleraar migratierecht in Amsterdam, stoorde er zich al langer aan dat er vaak onzorgvuldig wordt omgesprongen met de doden. Velen worden snel en naamloos begraven. De meesten worden nooit geïdentificeerd. Een van de ergste voorbeelden uit hun onderzoek is een boot die op het Caraïbische eiland Barbados aankwam, met elf doden en een afscheidsbrief. Daarin stond dat er aanvankelijk 52 mensen op de boot uit Kaapverdië zaten.

Ze gingen op weg naar de Canarische Eilanden, maar dreven af naar de Atlantische Oceaan. De doden zaten dicht tegen elkaar aangekropen.

Het begon voor Thomas Spijkerboer in oktober 2005, toen hij een verontwaardigd artikel schreef over de brand in het detentiecentrum op Schiphol, waarbij elf migranten omkwamen, onder de titel 'Ze stikken, verdrinken en verbranden en wij halen achteloos de schoulers op'. Hij begon het stuk zo: 'Ik ben een jaar of drie en mijn vader huilt, kort en ingehouden, terwijl hij luistert naar de radio. De nieuwslezer vertelt dat een Oost-Europees echtpaar in een vrachtwagen het IJzeren Gordijn pro-

beerde over te komen. Juist tijdens de grenscontrole begint hun kindje te huilen. Ze dempen het geluid door hun handen over zijn neus en mond te houden. Bij aankomst in het Westen blijkt het kind te zijn gestikt.'

THOMAS SPIJKERBOER: Het was een fait divers, maar het haalde wel het radionieuws. Nu zie je om de paar jaar een moment van grote emotie, met bijeenkomsten van ministers en plechtige verklaringen, en daarna krijg je alleen maar meer van hetzelfde. Wat we nu horen, is in grote lijnen wat we na de scheepsramp van Lampedusa in oktober 2013 hoorden, en na de container met gestikte Chinezen in Dover in 2000. Nog stren-

UITVAART De 24 geborgen lijken van de scheepsramp worden anoniem begraven op Malta.

gere grensbewaking en hardere aanpak van smokkelaars. Het lijkt me onwaarschijnlijk dat we de drama's op zee de komende maanden zo zullen vermijden. **Twintig jaar geleden hadden we toch nooit kunnen denken dat er duizenden mensen zouden verdrinken om naar Europa te komen?**

SPIJKERBOER: Nee, zeker niet. In 2005 ben ik op dit probleem uitgekomen omdat ik me boos maakte op al die linksige mensen die zo verdrietig waren na de brand op Schiphol. Ik dacht: jullie zijn wel links, maar jullie kijken al jaren de andere kant op. Daarna was ik verbaasd te ontdekken dat er toen al zo veel mensen verdronken. En nu dus nog veel meer.

Hoe bent u met de registratie van doden begonnen?

SPIJKERBOER: Met dit onderzoek zijn we concreet begonnen in 2013, en in mei stellen we onze *Southern European Border Deaths Database* voor. Daarin worden doden van 1990 tot en met 2013 in kaart gebracht. We hebben enerzijds met een onderzoeksteam in Amsterdam gewerkt, anderzijds met een team lokale onderzoekers op het terrein. Ze onderzochten gemeentelijke archieven en registers van kerkhoven in dorpen en steden aan de zuidkust van Europa. Ze namen foto's van de overlijdensaktes of schreven documenten over. Met als resultaat lagere aantallen dan degene die

je nu in de pers leest, wat logisch is. Neem de honderden doden van vorige week. Daar worden er tientallen van geborgen, maar vele anderen worden nooit gevonden. Het primaire opzet van het onderzoek is hoe het aantal doden zich ontwikkelt, in tijd en plaats. Dat kun je niet doen op basis van persberichten. Nu heb je twee lijsten – van United en Fortress Europe – maar die zijn voor een deel gebaseerd op de wisselende media-belangstelling. Dat kunnen wij als wetenschappers niet maken.

De meeste ramingen hebben het over ruim 20.000 doden in twintig jaar, vooral jonge mannen. Vermoedelijk een onderschatting, omdat veel vermisten ►

► **niet aangegeven worden uit schrik voor de autoriteiten. Wat gebeurt er met lijken die aanspoelen?**

SPIJKERBOER: Het verschilt van land tot land, maar over het algemeen wordt de politie erbij gehaald. Er moet worden onderzocht of er een misdrijf is gepleegd. Dat forensisch onderzoek wordt meestal snel afgesloten. De doodsoorzaak moet worden vastgesteld door een lijkschouwer. En uiteindelijk wordt het lichaam overgedragen aan de plaatselijke begrafenisondernemer.

En dan krijgen velen een naamloos graf?

SPIJKERBOER: Ja, als ze niet geïdentificeerd worden. Op sommige kerkhoven krijgen ze alleen maar een houten paaltje met een nummer op. Op Lesbos zag ik graven met een summier opschrift: Afghaan 1, Afghaan 2, Afghaan 3. Op Lampedusa hebben ze nu mooie plakketten ontworpen, waarop tenminste staat of het een man of vrouw is en waar hij of zij werd aangetroffen. In Noord-Griekenland is er een begraafplaats waar alleen maar migranten liggen, op een heuveltop buiten het dorp.

In uw paper van vorig jaar pleit u voor

DNA-stalen, een centraal register en zelfs een Observatorium. Het probleem is dat er nu meestal maar weinig moeite gedaan wordt om hen te identificeren?

SPIJKERBOER: Dat wisselt. Toen we op Lesbos waren, was er net een ceremonie geweest om een aantal namen bij te schrijven. Men was erin geslaagd een tiental doden een naam te geven. Dat lukt niet altijd, en soms worden er te weinig inspanningen geleverd. Er kan op een vrij gemakkelijke manier méér gebeuren om mensen te identificeren, maar je moet het willen.

Wat zijn de gevolgen voor de families?

SPIJKERBOER: Het normale psychologische gevolg is dat je het nooit zeker weet en het dus niet kunt afsluiten. Dat is heel belastend. Hij of zij kan nog leven. Het juridische gevolg is dat echtgenoten niet kunnen hertrouwen of dat ouders hun erfenis niet kunnen regelen. Dus ook juridisch kan het je nog jaren achtervolgen. Wij hebben veel doden toch nog een naam kunnen geven. Die namen zullen we aan het Rode Kruis of Artsen zonder Grenzen bezorgen, zodat ze de families kunnen zoeken.

Wat zijn de doodsoorzaken?

SPIJKERBOER: Verdrinking en onderkoeling, uiteraard. Uitdroging, want velen hebben geen of weinig water mee of drinken zout zeewater. Verhongerden, want eten is er ook vaak niet. Verstikking, doordat ze op elkaar gestapeld zijn of vastzitten in een afgesloten ruimte. Geweld soms, maar daarover weten we nog onvoldoende.

Waarom komen er nu zo veel meer mensen om?

SPIJKERBOER: Ik zal een voorbeeld geven. In de jaren negentig hadden de Albanese smokkelaars een illegale maar betrouwbare shuttledienst over de Adriatische Zee naar Italië. Toen kwam er een blokkade door de marine, en zag je de transporten steeds gevaarlijker worden. Er vielen meer en meer doden. Tot het stopte omdat er een nieuwe route werd geopend. Hetzelfde gebeurde in 2007-2008 bij de Canarische Eilanden, waar het aantal doden enorm omhoogging. De grensbewaking werd versterkt, en Spanje installeerde een hightech monitoringsysteem. De route verlegde zich. Dat is het waterbedeffect.

'Brussel is het niet waard om voor te sterven'

Hij zocht de hoofdstad van Europa. Hij vond tuberculose en schurft, matrassen in een kraakpand, geen werk en geen papieren. 'Was ik maar nooit de zee overgestoken.'

'Jullie stilte doodt ons', staat op een klein papiertje op de voorgevel. Een met planken dichtgespijkerd, voormalig bejaardenhuis in Molenbeek, Résidence Leopold II. Donkere, maffe gangen. Alle kamers vol matrassen. Hier hokken vele tientallen Afrikanen, van wie er een deel met een smokkelboot de zee is overgestoken. Sommigen hebben een vruchteloze hongerstaking van twee maanden achter de rug, wat je in hun weke ogen nog kunt zien. De voorbije weken werden er tuberculose en schurft vastgesteld.

'Was ik maar in Afrika gebleven', zegt Amadou uit Mauritanië, die sinds vorig

jaar naast de kapotte lift op de eerste verdieping logeert. Een schuwe blik, een hese stem. 'Velen hebben er niet zelf voor gekozen de zee over te steken. We werden met geweld de boot opgejaagd.' In het Libië van dictator Muammar Khaddafi werkten meer dan een miljoen Afrikanen op de zwarte arbeidsmarkt. Khaddafi werd door Italië betaald om vluchtelingen tegen te houden. Na de oorlog viel het land uit elkaar en werden zwarten gediscrimineerd en verdreven.

'Ik had tien dagen door de woestijn gelopen om in Libië werk te vinden, en ik had het er goed', zegt Amadou. 'Maar nu werden we door soldaten

bijeengedreven. We moesten met 600 man op een kleine boot. We werden als sardiënen opeengestapeld. Er zijn dertig mensen gestikt. Ze werden gewoon in zee gegooid. Ik kan die beelden nooit vergeten. Ik had geen water, geen eten. Ik was ziek en misselijk. Ik had doodsoorlog. Mijn voet was gebroken. Na drie dagen kwamen we eindelijk in Malta aan. Toen weigerden de autoriteiten ons de toegang. De boot werd teruggedreven. Daarna zijn nog eens vijf mensen gestorven. Uiteindelijk werden we door een Italiaans marineschip opgepikt en op Lampedusa afgezet. Ik zat een tijdje in een vluchte-

lingencentrum. Maar we hadden niets in Italië en ik ben doorgereisd naar Brussel, de hoofdstad van Europa.'

In Brussel, de hoofdstad van Europa, liggen de Afrikaanse migranten ook als sardiënen opgestapeld zoals op de boot. Hoeveel heeft hij betaald om over te steken? Zijn ogen worden groot van verontwaardiging: 'Betaald? Niets! De soldaten hadden al mijn spaargeld afgepakt, 3000 dollar. Ik zou nooit zelf vertrokken zijn. Brussel is het niet waard om voor te sterven. Zie me hier zitten, zonder werk, zonder papieren. Met niets dan problemen. Naar Mauritanië kan ik niet terug, want dan moeten mijn ouders het bekopen. Maar ik was veel liever in Libië gebleven toen ik er nog kon werken en geld kon opsturen naar mijn familie.'

Wat bezielt iemand om zijn leven te riskeren op een gammele boot? In 2015 zou 5 procent van de bootvluchtelingen omgekomen zijn.

SPLJKERBOER: Het gaat echt niet om naïeve Afrikanen die van niets weten, integendeel: velen zijn zich bewust van de gevaren. Stel dat het klopt dat 5 op de 100 mensen omkomen, dan zijn er nog 95 die er wél raken. Hoeveel kans heeft iemand die aan de Libische kust staat om 70 jaar te worden als hij in een bootje naar Europa stapt? En hoeveel kans heeft hij om 70 jaar te worden als hij thuisblijft in Mogadishu of Aleppo?

Erger nog, wat bezielt iemand om het leven van zijn kinderen op het spel te zetten?

SPLJKERBOER: Dat is dezelfde gok. De overlevingskans van je kind is op zo'n gammel bootje misschien groter dan in Mogadishu. Nietsdoen is ook een risico. Zo bot kun je het stellen.

Maar hoe verklaart u nu die immense stijging op de Middellandse Zee?

SPLJKERBOER: Ik denk dat er twee factoren spelen. Ten eerste het feit dat er gewoon veel meer mensen op de vlucht zijn. Syrië en Irak zijn ontploft, Libië valt uit elkaar. En dat op een moment dat de regio vol is. Tweede factor: de mensensmokkel is een markt die mogelijk sterk beïnvloed wordt door het beleid. Wanneer de bestrijding opgevoerd wordt, kunnen er onvoorziene effecten zijn: de routes worden gevaarlijker, de boten slechter en nog voller. Als je boot in beslag genomen of vernield dreigt te worden, neem je de goedkoopste schuit en zonder bemanning.

Dat beleid heeft een prijs, zegt u: 'De echte kwestie is hoeveel doden wij aanvaardbaar vinden.'

De voorbije jaren veel, blijktbaar.

SPLJKERBOER: Als er een verband is tussen het grensbewakingsbeleid en het aantal doden, is het inderdaad de vraag welke calculatie gemaakt wordt. Dat klinkt cynisch, maar zo gaat dat met het beleid. Net zoals in de gezondheidszorg: hoeveel geld hebben we ervoor over om sommige patiënten in leven te houden?

'De overlevingskans van een kind op een gammel bootje is misschien groter dan in Mogadishu. Thuisblijven is ook een risico.'

GRAF MET NUMMER Naamloos graf voor een migrant op Lampedusa.

U schrijft dat er een verband is met het afsluiten van de andere migratiekanalen: over land of door de lucht is veel moeilijker geworden.

SPLJKERBOER: Dat zijn we nu aan het toetsen. Ik ga ervan uit dat zeker het boetesysteem voor luchtvaartmaatschappijen een enorme stimulans was voor de migratie over zee. De mensen met weinig geld hebben niets anders meer dan de bootjes.

Is de maffia niet de eerste verantwoordelijke voor de drama's?

SPLJKERBOER: Het zijn zeker geen frisse jongens. Sommigen zouden een vluchtelingenboot opzettelijk in de problemen brengen om schepen tot een reddingsactie te verplichten. Maar het woord maffia zou ik niet gebruiken, want dat slaat op een centraal geleide organisatie. Uit etnografische studies blijkt dat het helemaal niet om grote netwerken gaat maar om losse schakels. En juist daarom is het fenomeen zo moeilijk aan te pakken. Neem nog eens het voorbeeld van de Canarische Eilanden in 2007-2008: volgens onderzoekers waren veel smokkelaars vissers die werkloos werden

als gevolg van het Europese visserijbeleid.

Op een symposium enkele maanden geleden verweet de Nederlandse staatssecretaris voor Asiel, Fred Teeven, u en

andere wetenschappers oogkleppen te dragen: het redden van mensen heeft juist een aanzuigeffect.

SPLJKERBOER: Teeven heeft altijd een vette retoriek maar een pragmatisch beleid gehad. Hij verweet ons dat we alleen focusten op de grensdoden en het bredere verhaal niet zagen. Als wetenschapper onderzoek ik nu inderdaad dit ene luik. Maar de grensdoden zijn geen detail, ze zijn een belangrijke kwestie. Het zogenaamde aanzuigeffect is een empirische veronderstelling van politici, maar ze geven geen fondsen om dat ook effectief te onderzoeken, wat ik best zou willen doen. Ik denk dat het niet klopt. Hoewel de grootschalige reddingsacties door de operatie Mare Nostrum werden stopgezet, zien we dit jaar meer doden dan ooit. Terwijl het sterftecijfers volgens Teeven juist had moeten dalen. **De Belgische staatssecretaris Theo Francken (N-VA) verwijt Artsen zonder Grenzen de smokkelmafia nog rijker te maken door mensen te gaan redden. Mensen redden heeft op termijn een pervers effect. Bovendien waarschuwt hij voor aanslagen van de IS.**

SPLJKERBOER: Dat lijkt paniekzaaiërij. De terroristen van *Charlie Hebdo* in Parijs en het Joods Museum in Brussel waren jongens van eigen bodem, niet van de overkant van de zee. Het belangrijkste doel van die politici lijkt me nu: daadkracht vertonen. Ik hoop dat politici niet alleen daadkracht maar ook verantwoordelijkheid tonen, en eindelijk gaan kijken naar wat er echt gaande is. **Gaat Europa met de nieuwe maatregelen de goeie kant uit?**

SPLJKERBOER: Het gaat weer over marineschepen sturen, bootjes vernietigen, het versterken van Frontex dat op de eerste plaats een grensbewakingsagentenschap blijft. Het lijkt gewoon een verdere militaire escalatie van wat al jaren bezig is. Het is een gevaarlijk kat-en-muisspel dat mogelijk voor averechte effecten zorgt. Als je ziet dat de situatie alleen maar verergert – méér doden – en niet tot de oplossing leidt die je wilt – minder migranten –, maak dan in hemelsnaam een begin met een brede heroriëntatie van het migratiebeleid. In plaats van alleen maar in de echoput van je eigen overtuiging te blijven zitten. Maak alstublieft een beleid dat kijkt naar feiten, en dat ook kritisch naar zichzelf durft te kijken. Het vluchtelingenprobleem is een van dé drama's van deze tijd. **□**